

INTERPERSZONÁLIS MEGKÜZDÉSI MECHANIZMUSOK ÓVODÁSKORBAN

PRESCHOOLERS' INTERPERSONAL COPING MECHANISMS

Albert-Lőrincz Enikő, Lazsádi Csilla

Abstract: Preschoolers' interpersonal coping mechanisms were assessed in Hungarian kindergarten groups (n = 458) belonging to the Romanian Educational System. The study investigates the prevalence of coping mechanisms specific to preschoolers and the differences between the age-groups of 3-4, 4-5, 5-7 years. We obtained measures with Coping Strategies Questionnaire both from children and teachers. We found helpseeking from adult to be the most often used coping in situations of interpersonal conflict. Regarding to age differences, coping mechanisms of negotiation, opposition, seeking for support are characteristic for older children, whereas emotional response and avoidance for the younger ones. Results show that coping strategies based on communication and cooperation are taking the place of emotion-focus strategies with the age.

Key words: coping mechanism, interpersonal conflict, social competence, age differences, preschool children

1. Bevezetés

Tanulmányunkban azokat a megküzdési mechanizmusokat vizsgáljuk, amelyeket a gyermekek társas frusztrációs helyzetben alkalmaznak óvodai körülmények között. Az utóbbi 30 évben sokat kutatott megküzdés – angol terminussal *coping* – témakörnek egy olyan szeletével foglalkozunk, melynek magyar nyelven kevés kutatási előzménye van: mind a társas konfliktusokban történő megküzdések, mind az óvodásokra jellemző megküzdési formák és jellemzők felderítése Magyarországon egyetlen kutatócsoport munkája köré csoportosulnak (Zsolnai, Kasik és Lesznyák 2007, 2008), Erdélyben pedig korábban nem képezték a tudományos vizsgálódások tárgyát.

A szociális kompetencia tág témakörébe illeszkedő interperszonális megküzdési készségek óvodáskori kutatásának fontosságát jelzik azok a vizsgálatok, amelyek a korai társas készségeket, képességeket az iskolai eredményességgel, a serdülőkori devianciákkal, az iskolaelhagyással kapcsolják össze (McClelland, 2006; Cole és Cole, 2006; Richardson, 2000). Az óvodáskor szociális fejlődésének differenciálódására és érzékeny pontjaira indokolt tehát odafigyelnünk a társadalmi érvényesülés érdekében, különösképpen, mivel a gyerekek szociális viselkedése 8 év körül sok szempontból stabilizálódik (Berk, idézi Schultz, Richardson, Barber és Wilcox, 2011; Zsolnai és mtsai., 2008).

Dolgozatunkban röviden kifejtjük a társas megküzdés fogalmát és az óvodások társas viselkedésének sajátosságait, majd bemutatjuk kutatási eredményeinket és következtetéseinket.

1.1. A társas megküzdés fogalmköre

A társas szituációkban való adaptív viselkedést a szocio-emocionális kompetencia egyik összetevőjeként tárgyalja a szakirodalom (Saarni, 1999; Semrud-Clikeman 2007; Zsolnai és mtsai.,

2008; Nagy, 2010). Így értelmezi Semrud-Clikeman meghatározása is, miszerint a szociális kompetencia „a személy azon képessége, hogy kezelje a társas kihívásokat”,¹ és rugalmasan válaszoljon a különféle helyzetekre (2007, 1). A megküzdés fogalma a megterhelésekkel való megbirkózást, és konfliktushelyzetben való helytállást jelenti, tulajdonképpen „a kogníció, a viselkedés, a fiziológia és környezet szabályozása tudatos akarati erőfeszítések útján” – írja Compas, Connor-Smith, Saltzman, Thomsen és Wadsworth (2001, 89). A „válasz”, a moderálás ez esetben nehezített feltételek mellett történik (Lazarus, idézi Oláh, 2005).

A megküzdési mechanizmusok kutatása Lazarus és Folkman (1984) nevéhez kapcsolódik elsődlegesen. Tanulmányaikban a felnőttek megküzdési készletét két stratégiába sorolták, ezek a problémamegoldó és érzelmközpontú stratégiák, melyeken belül előfordulhatnak a konfrontáció, elkerülés-menekülés, eltávolodás, érzelmek és viselkedés szabályozása, társas támogatás keresése, felelősség vállalása, problémamegoldás tervezése, pozitív jelentés keresése mechanizmusok. Azonban a gyermekek megküzdési mechanizmusát kutató szakemberek szerint ez a modell nem alkalmazható a gyermeki reakciók 40%-nak értelmezésére (Ayers, Sandler, West és Roosa, 1996). Különböző, többnyire két pólusú próbálkozásokat követően (Ayers és mtsai., 1996), az utóbbi évtized coping kutatásai többdimenziós modelleket alkalmaznak a gyermekekre. Ezek közül csak azokra térünk ki, amelyek a sajátosan interperszonális szituációkban vizsgált megküzdési formákra vonatkoznak. Sandstrom (2004) a társak visszautasító magatartására adott válaszokat négy faktorba csoportosította, ezek az aktív megküzdés, az agresszív reakció, a tagadás, mely a fájdalom minimalizálására törekszik, és a rossz élményre való repetitív visszatérés gondolatban (ruminative coping). Fabes és Eisenberg (1992) a gyerekek módszeres és hosszú távú megfigyelése alapján hat megküzdési típust különített el társas akadályba ütközés esetén: segítségkérés felnőtt személytől, agresszió – fizikai vagy verbális – kifejezése, elkerülés, egyezkedés, ellenállás, érzelmi ventillálás. Zsolnai Anikó kutatócsoportja (2007) a magyar óvodásoknál ugyanezt a hat megküzdési mechanizmust vizsgálja, de megnevez egy hetedik készséget is, amelyet csak azokban a szituációkban feltételez, amikor a gyermek társa kerül bajba, ez a segítségnyújtás. Kutatásunk ez utóbbi felosztás szerint és az ennek megfelelő mérőeszközzel történt, ezért részletesebben bemutatjuk ezeket a megküzdési formákat.

A segítségkérés során a gyerek társas támogatáshoz fordul, ami az óvodai környezetben azt feltételezi, hogy az óvónő segítségét kéri, amikor pedig az óvónővel kerül konfliktusba, akkor szülői segítséget kér. Az egyezkedést választó gyermek megvédi önmagát, társát, szándékait, azonban agresszió nélkül, megbeszéléssel, javaslattal befolyásolja a problémamegoldást. Az ellenállás az egyezkedésnél erősebb érzelmi töltetű védekezés, amelyben a gyermek akár verbális agresszióval konfrontál és ragaszkodik győzelméhez. Elkerülés esetén az egyén nem vállalja a nyílt konfliktust, vagy nem vállal felelősséget más szorongása esetén sem, kilép a szituációból. A bántalmazás rendszerint fizikai agresszióval jár együtt, amikor az egyik gyerek megüti a másikat saját maga vagy mások védelme érdekében. Az érzelmi válasz esetében a gyermek nem törekszik a probléma megoldására, hanem heves érzelmi reakcióval, rendszerint sírással vezeti le a feszültséget. Segítségnyújtás esetén, mely csak a társ frusztrációs helyzetében választható opció, a vizsgált gyermek vigasztalást, odafigyelést, segítséget kínál fel pajtásának.

Zsolnai és munkatársai a felsorolt gyermekkori megküzdési készségeket két módon csoportosították: proszociális és agresszív, illetve szociális és érzelmi stratégiákat határoztak meg. Saját klaszterelemzésünk más kategóriákat eredményezett, konfrontatív és non-konfrontatív megküzdési formák különültek el, és mivel a coping mechanizmusokat a jelen tanulmányban külön-külön tárgyaljuk, nem részletezzük csoportosításuk folyamatát.

¹Saját fordítás

1.2. A társas viselkedés jellemzői óvodáskorban

Az óvodások társas megküzdési mechanizmusainak értelmezési keretét kiegészítjük néhány, a 3–7 éves gyermekek szociális fejlődését leíró elmélet és kutatás bemutatásával.

Óvodáskorban a gyermek kapcsolatai kibővülnek, a család mellett új társas helyzeteket kínál a másodlagos szocializációs környezet: az óvoda vagy más szociális intézmény. A felnőttek szerepe domináns marad ebben az időszakban, de megnő a jelentősége a játszótársaknak is (Kollár és Szabó, 2004). Az énről, illetve a másiktól való tudás egyszerre alakul ki: „a másikhoz viszonyítva tudom magamat” (Mérei és Binét, 2006, 63) tudatával kétéves kortól az „én” gyakorlásával egyre nyitottabbá válik a gyerek a társas külvilág iránt. Mérei és Binét az *óvodás gondolkodását szituatívnak, helyzetvezérlésűnek* nevezi. Piaget (1983) szerint nagyon fontos, hogy a gyermekek játék közben társas konfliktusos helyzetekbe kerüljenek, és így edződjenek a problémamegoldásban, melynek feltétele a *nézőpontváltás*, azaz a másik személy gondolatainak, érzéseinek, szükségleteinek a megértése. A művelet előtti szakasz végére, a decentrálás képességének kialakulásával egyidejűleg, megszűnik az egocentrikus gondolkodás, ennek következtében a gyermek képessé válik a szociális helyzetek többszemponútú elemzésére, valamint a szabályok szervezőerejének megértésére (Piaget, idézi Cole, 2006; D’Zurilla, Maydeu-Olivares és Kant, 1998).

A társas helyzetek megoldásának érzelmi összetevői szintén nagy változáson mennek keresztül óvodáskorban, melyet indulatilag felfokozott periódusnak minősít a fejlődéslélektan. Az ödipális impulzusokból adódó szeretet–gyűlölet ellentmondások korszakában a gyermeknek meg kell tanulnia bánni a szülői tekintéllyel és a kortárs viszonyokkal (Freud, idézi Cole, 2006). Az én-élmény gyakorlásának következtében is a 3–5 éves sok frusztrációval szembesül, miközben *érzelmeinek és válaszreakcióinak gátlása* nehézkes, *önszabályozási képessége* még gyenge. A gyakori düh-érzés dacos, *agresszív viselkedésben* nyilvánulhat meg. Ugyanakkor a *proszociális viselkedésformák*, mint az osztozkodás, segítségnyújtás, gondoskodás, részvét is teret kapnak a társas kapcsolatokban. A gyermekek már másfél éves kortól kimutatják támogató, vigasztalást nyújtó magatartásukat non-verbális úton (Dunn, idézi Kollár, 2004), óvodáskorban pedig képessé válnak arra, hogy verbálisan is kifejezzék együttérzésüket. Ehhez hozzájárul a *beszédkészség fejlődése*: a hároméves gyermek beszéde nyelvtanilag helyes ugyan, de szókinccse kb. négy évesen válik alkalmassá arra, hogy közel minden helyzetben ki tudja fejezni társas szándékait (Izard, Schultz, Mostow, Ackerman és Youngstrom; Gerholm, 2007). Továbbá a társas szituációk hatékony kezelésének egyik feltétele a *társ érzelmeinek felismerésére való képesség* (Saarni, 1999). Fabes és munkatársai (1992) eredményei szerint az óvodások 3 évesen képesek helyesen értelmezni más gyermekek érzelmeit, az 5–6 évesek pedig már 80%-ban a felnőttekkel azonos módon ítélik meg a társaik emócióit és annak okait. Az előző elméletek és kutatások alapján elmondható, hogy a szociális készségek és képességek rendszere a korral egyre hatékonyabb, ugyanis a gyermek egyre inkább képessé válik a másik személy érdekének a figyelembe vételére, illetve saját érzelmei szabályozására, az érzelmeik szóbeli kifejezésére. Mindezek által alkalmassá válik a társas helyzetek kezdeményezésére, megoldására, megszervezésére. Az *együttműködés képességét* pedig a felsorolt készségek által óvodáskor végére alakítja ki (Mérei és Binét, 2006).

A társas megküzdések változatos készségeket mozgósítanak frusztrációs helyzetben (Zsolnai és mtsai., 2007), ezért *hipotéziseinket* az óvodások életkori sajátosságainak ismeretében fogalmazzuk meg. Azt feltételezzük, hogy (1) azok a megküzdési formák gyakoribbak ebben az életszakaszban, amelyek a kortárral kevesebb konfrontációt igényelnek, és amelyeket érzelemközpontúság jellemez. Az óvodás gyermekek a felnőttekkel való kapcsolattartásban nagyobb gyakorlattal rendelkeznek, ezért valószínűnek tartjuk a segítségkérés nagyfokú jelenlétét, emellett pedig az érzelmi reakció, az elkerülő megküzdés gyakori alkalmazására számítunk. Az ellenállás, egyezkedés jó verbális készségekre alapoz, az egyezkedés bizonyos szintű együttműködést is követel, amihez az óvodás készségei még nem formálódtak ki teljesen, ezért úgy gondoljuk, hogy ezt a két megküzdést ritkábban használják a gyermekek. A fizikai bántalmazás, bár magas érzelmi töltettel, kontrollvesztéssel társul, egy sajátos

viselkedésforma, úgy véljük, hogy kevés gyermekre jellemző, és ebben a megküzdésben várható a legnagyobb eltérés a gyermekek és a pedagógusok válaszai között. A segítségnyújtás – azokban a helyzetekben, amikor egy társ kerül bajba – a proszociális készségeket mozgatja meg, amelyek nagyon korán mozgósíthatóak a szakirodalom szerint, ezért magas előfordulási aránnyal számolunk.

Továbbá feltételezzük, hogy (2) a megküzdések fejlettsége eltérő lehet óvodás korosztályon belül is. Magyar és olasz mérések összehasonlító elemzése szerint (Zsolnai és mtsai., 2008) lényeges különbségek mutathatók ki korcsoportonként az óvodában, ezért eredményeik és az óvodások társas viselkedésének korábban felsorolt jellemzői alapján úgy gondoljuk, hogy a verbalitást, az együttműködést és a proszociális készségeket igénylő megküzdések alkalmazása az életkorral szignifikánsan nő (egyezkedés, ellenállás, segítségkérés, segítségnyújtás), miközben a passzív és az érzelmek kontrollját nélkülöző reakciók száma csökken (elkerülés, agresszivitás, érzelmi ventiláció). Az előző kutatások eredményei összehasonlítási alapul szolgálnak számunkra, az eredmények összevetését a későbbiekben fejtjük ki.

2. Módszertan

2.1. A kutatási minta és a mintavételi eljárás bemutatása

A vizsgált alapsokaságot a marosvásárhelyi magyar tannyelvű csoportokba 2012–2013-ban beíratott óvodások képezik. A gyermekek városi környezetben, romániai állami óvodában tanulnak. A kutatási mintában összesen 22 óvodai csoport vesz részt, amelyet két lépésben, rétegzett és csoportos véletlenszerű mintavétellel választottunk ki. A rétegzés szempontjait és módját itt nincs lehetőségünk részletezni, a minta ismertetése érdekében mindössze annyit érintünk, hogy a kutatás – melynek jelen tanulmányban egy részletét mutatjuk be – szem előtt tartotta a marosvásárhelyi óvodások családjának szocioökonómiai háttér szerinti rétegződését. Ennek megfelelően a családi társadalmi helyzet alapján minden réteget érintettünk, de túlréprezentáltak a mintában a magas képzettségű, viszonylag jó anyagi helyzettel rendelkező szülők gyermekei.

A gyermekek társas megküzdéséről 458 pedagógus töltött ki kérdőívet, az értékelt gyermekek közül 360 maga is válaszolt a kérdésekre. A teljes minta (n=458) 19%-a 3–4 éves, 24%-a 4–5 éves, 57%-a 5–7 éves. A 3–4 éves kategóriába tartozik a 2 éves 6 hónapos kortól a 4. év betöltésének napjáig, 4–5 évesnek számít a 4 éves és 1 napostól az 5. év betöltésének napjáig, 5–7 évesnek számít az 5 éves 1 napostól a 6 éves 6 hónaposig terjedő korosztály. A nemek szerint megközelítőleg fele-fele arányban oszlanak meg az óvodások: 53% fiú, 47% lány. Az óvodások önértékelését is tartalmazó al minta (n=360) megoszlása hasonló mind a korcsoportok, mind a nemek szempontjából (kor: 17/24/60 százalék, nem: 52/48 százalék).

2.2. A módszer bemutatása

A megküzdési stratégiák kérdőív negatív, frusztrált társas helyzetekben méri a szociális és az érzelmi készségek működését. A mérőeszközt Zsolnai Anikó és munkatársai (Zsolnai és mtsai, 2007) alkalmazták magyar gyerekek társas megküzdésének vizsgálatára. A kérdőívnek a gyermek- és a pedagógusváltozatát is használtuk, ezek az óvodás önértékelését és a pedagógusnak a gyermekről adott értékelését ugyanazon itemek mentén vizsgálják. A kérdőív kitöltésének módja a felnőttek esetében önálló, papír alapú, egyetlen választ kellett megjelölniük a felsorolásból. A gyermekeket a kutató vagy a kutatóasszisztens kérdezte, a kérdésre adott szabad felelet alapján jelöltük be az ahhoz illőt az előre megadott válaszlehetőségek közül. A kérdőív megbízhatósági mutatói jók (Cronbach- $\alpha > 0,75$).

A kérdezetteknek kilenc óvodai társas szituációra kellett válaszolniuk, például „Mit csinál a gyerek, ha egy kispajtása szándékosan bosszantja?”. Minden válaszlehetőség egy megküzdési reakciónak felel meg, például az említett kérdés esetében:

Szól az óvó néninek – (1) Segítségkérés;

Mondja neki, hogy ne csinálja... – (2) Egyezkedés;

Veszekedni kezd vele. – (3) Ellenállás;

Interperszonális megküzdési mechanizmusok óvodáskorban

Otthagynya őt. – (4) Elkerülés;

Mérgeš lesz és megveri. – (5) Bántalmazás;

Sírni kezd. – (6) Érzelmi válasz.

A társra vonatkozó helyzetekben a (7) segítségnyújtás is szerepel (pl. felsegíti/megvigasztalja a társát) mint társas coping mechanizmus, az ellenállás azonban kiesik a válaszlehetőségek közül, hiszen nem a gyerek maga az, akire nyomást gyakorolnak, így nem indokolt az ellenálló viszonyulás.

A kérdések két típusú szituációra vonatkoznak: hét kérdés olyan helyzetet ír le, amikor a kérdezt/értékelt gyerek maga kerül konfliktusba, másik két kérdés pedig olyan helyzeteket érint, amelyekben a vizsgált gyermeknek egy csoporttársa ütközik akadályba. A kérdőívet alkalmazó kutatócsoport úgy véli, hogy a két különféle helyzetben eltérő viselkedés jellemző, ezért a válaszokat szituációfüggően szükséges értelmezni. Ez megegyezik a pedagógusi tapasztalatunkkal, így alkalmasnak találjuk az eredmények szituációfüggő elemzését. A továbbiakban azokat a szituációkat, amelyekben a felmért gyermek a szenvedő alanya a társas frusztrációnak, én-helyzetnek nevezzük, azokat pedig, amelyekben egy csoporttárs akadályaira felel a gyermek sajátos megküzdéssel, társ-helyzetként jegyezzük.

A pedagógus és gyermekek válaszai közötti interkorreláció szinte minden változó mentén erős én-helyzetben ($r_s:0,1-0,2$), kivételt képez az elkerülő megküzdés. Társ-helyzetben éppen az elkerülés megküzdés az egyetlen, amely esetén szignifikáns a megegyezés ($r_s=0,231$; $p<0,01$). A különbséget a pedagógus figyelmének eltérő igénybevetélével indokoljuk, melyet a következő alfejezet összegzésében részletesebben kifejtünk.

2.3. Statisztikai eljárások

Az adatok feldolgozása SPSS 16.0 programban történtek. A leíró statisztikát egyváltozós és kétváltozós elemzéseket használtunk. Mivel egyik megküzdés-változó sem felelt meg a normál eloszlás feltételének, nem paraméteres, Spearman-féle rangkorrelációs együtthatót használtuk (r_s , p). A kategóriák közötti különbségek kimutatására a Mann Whitney U (U , p), és Kruskal-Wallis H ($\chi^2(df)$, p) nem paraméteres próbákat alkalmaztuk.

3. Eredmények

3.1. A megküzdési formák előfordulási aránya a kutatási mintán

Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogy az összes válasznak mekkora hányada illeszkedik egyik vagy másik megküzdési formába, ezáltal képet nyerünk arról, hogy az óvodáskorú mintánkon milyen megküzdési formák jellemzőek a leginkább.

3.1.1. Az adatok bemutatása

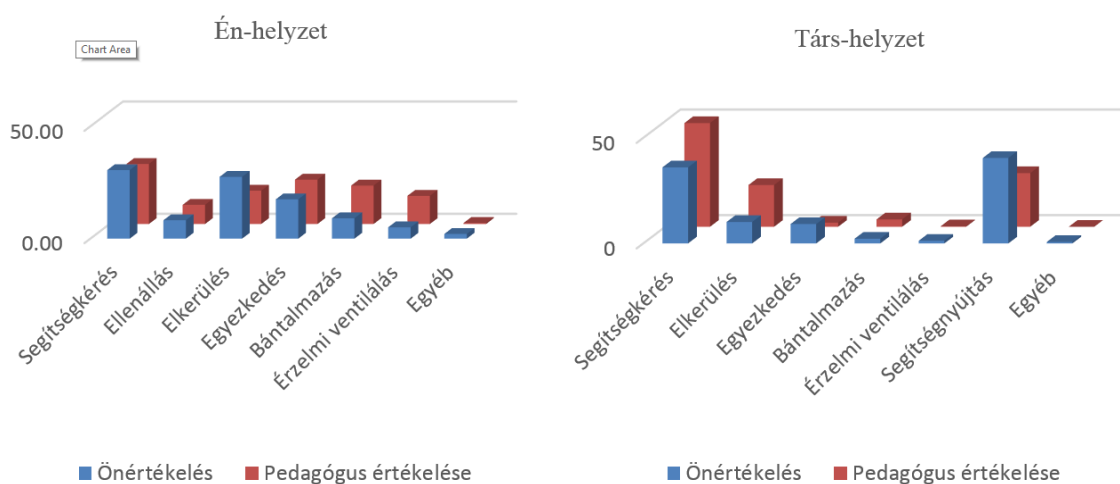
A gyermekek válaszainak 97%-a, a pedagógusok válaszainak 99,5%-a megfelelt valamely előre megadott válaszlehetőségnek, a fennmaradt válaszokat az *Egyéb* pontba soroltuk. Itt olyan válaszok jelentek meg, mint: „Nem tudom”, „Nem szokott senki mérgešíteni”, „Az oviban mindig jó vagyok”, „Leültem a székre és játszok tovább”. Az alacsony előfordulás miatt az *Egyéb* kategóriában feltüntetett, más megküzdéshez nem illeszthető válaszok nem kerülnek statisztikai elemzésre. Felmerül a kérdés, hogy mi jellemzi azokat a gyermekeket, akik a szokványostól eltérő válaszokat adnak, de kutatásunknak nem célja kitérni ennek elemzésére.

Én-helyzetben (lásd 1. ábra balról) önértékelés alapján a felnőtől való segítségkérés a leggyakoribb reakció egy társas konfliktusra (31%), ezt követi az elkerülés (27%), majd az egyezkedés (17%). A bántalmazás, ellenállás, érzelmi reakció a gyermekek válaszai szerint kevesebb, mint 10%-ban kerülnek választásra.

A pedagógusok válaszaik szerint a megküzdési típusok egyenletesebben oszlanak meg az óvodások megnyilvánulásaiban. A pedagógusok szintén a segítségkérést jelölik meg a leggyakrabban én-helyzetben, a válaszok közel egyharmadában (27%). Az egyezkedést jelölik a második leggyakoribb viselkedési formának (20%), és a válaszok 17%-ban találja úgy, hogy bántalmazást választ az óvodás. Az elkerülés a pedagógusok válaszaik szerint a negyedik helyre kerül 15%-kal, de az érzelmi válasz sem marad sokkal alább 13%-kal. Az ellenállást a válaszok 8%-ban jelölik meg.

Társ-helyzetben (lásd 1. ábra jobbról), azaz olyan körülmények között, amikor a társ kerül bajba, a gyerekek a legnagyobb arányban a segítségnyújtást választják (40%), másodsorban pedig azt választották, hogy segítséget kérjenek az óvónőtől (36%). Itt a helyzet elkerülése, figyelmen kívül hagyása 10%-ban, az egyezkedés 9%-ban jelenik meg. A többi megküzdési forma alig néhány százalékot tesz ki a gyermekek válaszaik szerint.

Az óvónők úgy érzik, hogy a gyermekek a csoporttárs problémás helyzetének szinte felében segítséget kérnek (49%), az alkalmak negyed részében segítséget nyújtanak (25%), illetve 20%-ban fordulhat elő az, hogy elkerülő magatartást tanúsítanak.

1. ábra. A megküzdési mechanizmusok előfordulásának százalékos aránya én-helyzetben és társ-helyzetben a két értékelő (gyermek és óvónő) válaszaik alapján

Megvizsgáltuk, hogy egy gyermekre kitöltött kérdőívben hányszor fordul elő adott megküzdési mechanizmus. Egy megküzdési formát maximálisan hétszer jelölhetett egy gyermek vagy egy pedagógus én-helyzetben, és összesen kétszer társ-helyzetben.

1. táblázat. Adott megküzdési forma előfordulása (medián) az egyes esetekre számolva

	Én-helyzet		Társ-helyzet	
	Önért.	Ped.ért.	Önért.	Ped.ért.
Segítségkérés	2	1	1	1
Ellenállás	0	0	-	-
Elkerülés	2	1	0	0
Egyezkedés	1	1	0	0
Bántalmazás	0	0	0	0
Érzelmi válasz	0	0	0	0
Segítségnyújtás	-	-	1	0
Egyéb	0	0	0	0

Megj. Önért. = Önértékelés, Ped.ért. = Pedagógusértékelése

Interperszonális megküzdési mechanizmusok óvodáskorban

A statisztikai elemzésekben csak azokat a kérdőíveket használtuk fel, amelyekben mind a 9 kérdésre válasz érkezett. Mivel a megküzdési változók nem normál eloszlásúak, ezért a mediánokat indokolt követni. A mediánok értéke alátámasztja az összesített válaszok alapján fentebb bemutatott arányokat, ugyanakkor arról árulkodik, hogy a gyermekek a megküzdési formákat keverten használják, így nem állíthatunk fel gyermektípusokat, akik jellemző módon egyik vagy másik megküzdési formát használják.

3.1.2. Az adatok értelmezése

A válaszok gyakorisága alapján elmondható, hogy szituációtól és értékelőtől függetlenül a segítségkérés az egyik legjellemzőbb megküzdési mechanizmus az óvodai társas interakciók során, azaz a gyermek szól az óvónőnek, ha baj van. Az érzelmi ventilációt (sírást) és az ellenállást (veszekedést) találtuk a kérdőívek alapján a legkevésbé sajátosnak. Pedagógiai gyakorlatunk alapján ezzel ellentétes tapasztalatról számolhatunk be, megfigyeléseink szerint az óvodások körében gyakori a sírásban kifejezett érzelmi reakció, ezt támasztja alá a szakirodalom is. Kutatásunkban mutatkozó alacsony gyakoriságát azzal véljük magyarázni, hogy a mérés során minden kérdésre csak egy választ fogadtunk el, így jó eséllyel a sírás azért került ritkán említésre, mert kevésbé jellemző, mint első megküzdési reakció, inkább akkor alkalmazza a gyermek, mikor előző stratégiákkal próbálkozott már, de nem járt sikerrel a konfliktusos interakcióban.

Szituáció-típusonként (én-helyzet/társ-helyzet) a következő eredményekre jutottunk.

Én-helyzetben gyakori válaszreakció a társas akadályozásra az elkerülés, egyezkedés, a fizikai agresszió, összegzésünkben csak ezekre a „népszerű” viselkedésformákra térünk ki. Amint az értékelők közötti korreláció számításakor is kiderült, én-helyzetben a gyermekek és a pedagógusok különbözőképpen vélekednek az *elkerülés* gyakoriságáról. Ennek magyarázatát abban is kereshetjük, hogy az elkerülés nem „látványos” megnyilvánulási forma: ha a gyermek visszavonulással reagál, az óvónő sok helyzetben valószínűleg nem is észleli, hogy kizárták a játékból, elvették a játékát, csúfolták. Az *egyezkedés* – amikor a gyerek visszakéri a játékát, megmondja társának, hogy hagyja abba a csúfolást, még egyszer megkéri, hogy játsszanak vele – szintén gyakori viszonyulásnak számít, mindkét értékelő szerint közel egy ötödét teszi ki a válaszoknak, holott feltételezésünk szerint nem tartozott a leggyakrabban alkalmazott megküzdések közé. A *fizikai bántalmazást*, amikor a gyermek visszaüt, odaüt frusztráltságában, a pedagógusok valamivel gyakoribbnak észlelik a gyermekeknél. Bár a korreláció szignifikáns a két értékelő válasza között, ennél a viselkedési formánál számítottunk mindkét értékelő torzítására. A gyermekek válaszáadásának módosulását két okkal magyarázzuk. (1) A kérdéseket felnőttek intézték gyerekekhez, és a gyermekek tudják azt, hogy a felnőtt szemében az agresszió nem egy pozitívan értékelt cselekvés, ezért tagadhatják. Ennek a torzításnak az érvényesüléséhez szükséges azonban a gyermeknek az a képessége, mely által más szempontjából értelmez helyzeteket, ez pedig nagycsoportos kor végére alakul ki (Piaget, idézi Cole, 2006; Gerholm, 2007). (2) Továbbá, az óvodás gyermeket emocionális töltetű reakciók és a kontrolltartás nehézségei jellemzik (Saarni, 1999), az agresszív cselekedet többnyire a kontrollvesztés következménye. A válasz az óvodás szándékát fejezheti ki, amely más, mint a fizikai fájdalom okozása, az óvónő ezzel szemben a szándékot nem tudja követni, sem a tettegességet megelőző probléma-megoldási kísérleteket, csupán a megnyilvánulásnak a tanúja. Ezt szemlélteti az alábbi párbeszéd egy fiúcskával, amit a mérőeszközök kipróbálásának fázisában jegyeztük le:

- Mít teszel, ha valaki elveszi a játékodat?
- Visszakérem.
- És ha nem adja?
- Még egyszer kérem.
- És ha akkor sem adja?
- Ha akkor sem... akkor jön az ütés!

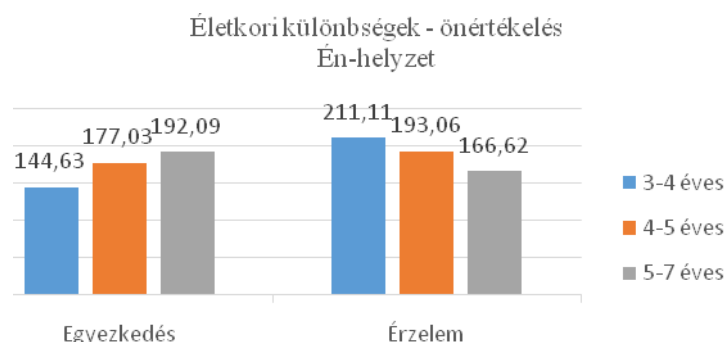
Társ-helyzetben a gyermekek a legtöbbször *a segítségüket ajánlanák*. Az óvónők szintén gyakran jelölik mega segítségnyújtó magatartást, de ők úgy tapasztalják, hogy a gyermekek *elsősorban tőlük kérnek segítséget*. A harmadik leggyakrabban előforduló viszonyulási forma *az elkerülés* a bajba jutott társ láttán. A gyermekek és felnőttek válaszai már szignifikánsan korreláltak az elkerülés kapcsán, melyet a társ-helyzet másfajta dinamikájával magyarázunk. Itt a segítségre szoruló felhívja magára a figyelmet, és amennyiben a vizsgált gyermek elkerüli a bajba jutott társát, feltűnést kelt. Ellenkező esetben, ha a vizsgált gyermek valamilyen módon közbeavatkozik, a szükségét szenvedő gyermek is jó eséllyel megnyugszik, még mielőtt az óvónő figyelmébe kerülne a probléma. A gyermekek negyedik leggyakoribb választása *az egyezkedés* a csoporttársát bántó gyermekkel, ez viszont elenyésző mértékben kerül választásra a pedagógusoknál, hiszen szintén egy kevésbé nyilvánvaló interakció a felnőtt számára, amennyiben a gyerek sikerrel viszi véghez.

Mindkét szituációban elmondható, hogy számításunkkal ellentétes módon, az egyezkedést gyakran alkalmazzák az óvodások, ez azt jelzi, hogy képesek rá, és ez a képességük fejleszhető. Társ-helyzetben a segítségnyújtás gyakori alkalmazása beigazolódott mindkét értékelő válasza szerint, bár a pedagógusoknál csak a második leggyakoribb társas megküzdési mechanizmus. A gyermekek és a pedagógusok válaszai közötti különbségek indoklásában többnyire saját óvónői tapasztalatunkra hagyatkozunk, úgy véljük, hogy szabad játék alatt a pedagógus számára azok a legszembevetőbb szituációk, amelyekben a gyermekek igénylik a segítségét. Azoknak a helyzeteknek egy nagy hányada, amikor az óvodások nem kérik a felnőtt beavatkozását, vagy nem „zajos” a szituáció, elkerüli a szakember figyelmét.

3.2. A megküzdési mechanizmusok alkalmazásának eltérései óvodai korcsoportok szerint

3.2.1. Az adatok bemutatása

Én-helyzetben a különböző korcsoportokban eltérő válaszokat adtak a gyermekek az egyezkedés ($\chi^2(2)=10,834$; $p=0,004$) és az érzelmi reakció ($\chi^2(2)=17,512$; $p=0,000$) esetén. Páronkénti összehasonlításban az egyezkedés 5–7 éves korban jelentősen gyakoribb a 3–4 évesekhez képest ($U=4663$; $p=0,001$), az érzelmi reakció az 5–7 éveseknél ritkábban fordul elő mindkét kisebb korcsoportnál (4–5 év: $U=7963$; $p=0,006$ /3–4 év: $U=4663$; $p=0,001$), de a kis- és középcsoport között nincs szignifikáns eltérés.

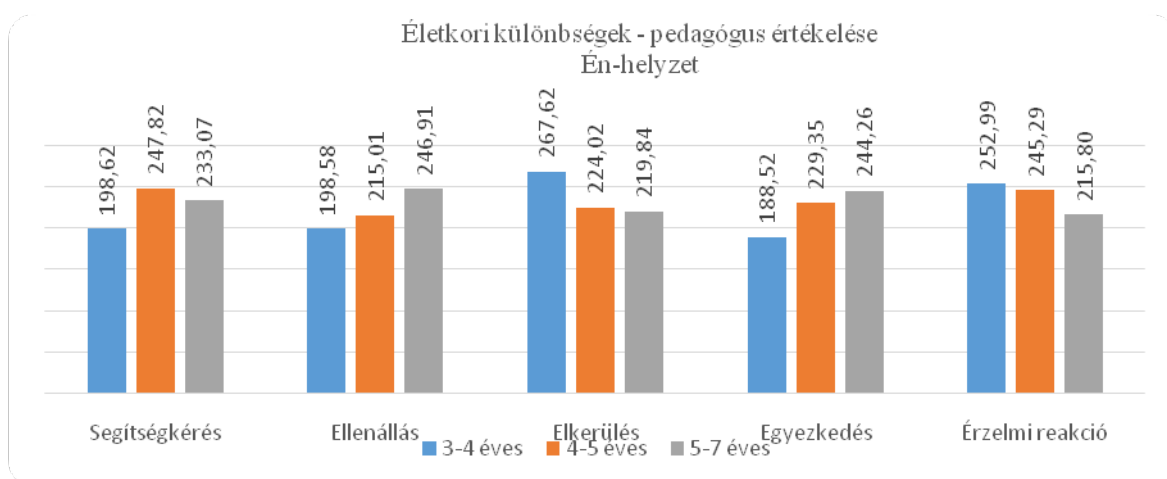

2. ábra. A megküzdési mechanizmusok életkori különbségei én-helyzetben önértékelés alapján Kruskal-Wallis rangérték átlagokkal

A pedagógusok válaszai árnyaltabban mutatnak rá a különbségekre: én-helyzetben a bántalmazást leszámítva minden megküzdési változó esetén eltérés figyelhető meg a korosztályok között. Az elkerülés ($\chi^2(2)=10,176$; $p=0,006$) és érzelmi válasz ($\chi^2(2)=9,333$; $p=0,009$) a kisebb gyerekeknél fordulnak elő gyakrabban. Az ellenállást ($\chi^2(2)=13,971$; $p=0,002$), segítségkérést ($\chi^2(2)=7,415$;

Interperszonális megküzdési mechanizmusok óvodáskorban

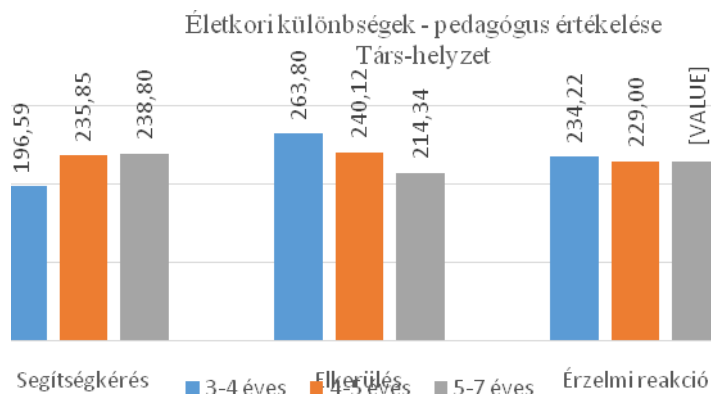
$p=0,025$), egyezkedést ($\chi^2(2)=12,533$; $p=0,002$) a nagyobb gyermekek alkalmazzák többször. Páronkénti összevetésben a 4–5 éves gyerekek a segítségkérést gyakrabban ($U=3813$; $p=0,008$), az elkerülést ritkábban ($U=3906$; $p=0,014$) választják kisebb társaiknál. A nagycsoportosok a 4–5 évesekhez képest az ellenállást többször jelölik meg saját védelmükre ($U=12348$; $p=0,016$). A 3–4 évesek és az 5–7 évesek között nagy eltérésekkel mutatkozik az ellenállás ($U=9077$; $p=0,001$), az elkerülés ($U=9107$; $p=0,002$), az egyezkedés ($U=8686$; $p=0,000$) és az érzelmi reakció ($U=9633$; $p=0,008$).

3. ábra. A megküzdési mechanizmusok életkori különbségei én-helyzetben a pedagógus értékelése alapján Kruskal-Wallis rangértékekkel

Társ-helyzetben a gyermekek önértékelése alapján nem mutatható ki szignifikáns különbség a korosztályok megküzdés-preferenciái között.

Az óvónők válaszai szerint ezekben a szituációkban több megküzdés esetén különbség mutatkozik a korcsoportok között. Az eltérések a segítségkérés ($\chi^2(2)=7,815$; $p=0,020$), az elkerülés ($\chi^2(2)=16,577$; $p=0,000$), az érzelmi válasz ($\chi^2(2)=8,450$; $p=0,015$) és bántalmazás esetén ($\chi^2(2)=6,105$; $p=0,047$) szignifikánsak.

4. ábra. A megküzdési mechanizmusok életkori különbségei társ-helyzetben a pedagógus értékelése alapján Kruskal-Wallis rangértékekkel

Az 5–7 évesek többször fordulnak segítségért, mint a 3–4 éves óvodások ($U=9391$; $p=0,007$), de az elkerülés ($U=9030$; $p=0,000$), valamint az érzelmi megnyilvánulás ($U=11223$; $p=0,015$) a 3–4 éveseknél mutatkozik nagyobb arányban, az 5–7 éves gyermekekhez képest. Ezek a készségek az én-helyzetekben is hasonlóan váltakoztak a különböző korú gyermekekénél. A bántalmazás életkorok

szerinti különbségeit a Mann–Whitney post-hoc próba nem mutatta ki. A segítségnyújtást illetően nem mutatkozott jelentős különbség életkorok szerint. Társ-helyzetben jelentős különbségek az alsó és felső korcsoport között mutathatók ki, akárcsak az én-helyzetek többségében.

A korcsoportok közötti eltéréseket 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat. A megküzdési stratégiák korcsoportok szerinti eltérései

	Önértékelés		Pedagógus értékelése	
	Én-helyzet	Társ-helyzet	Én-helyzet	Társ-helyzet
Segítségkérés	n.s.	n.s.	3-4 < 4-5	3-4 < 5-7
Elkerülés	n.s.	n.s.	5-7, 4-5 < 3-4	5-7 < 3-4
Ellenállás	n.s.	n.s.	3-4 < 5-7	n.s.
Egyezkedés	3-4 < 5-7	n.s.	3-4 < 5-7	n.s.
Bántalmazás	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Érzelmi válasz	5-7 < 3-4	n.s.	5-7 < 3-4	5-7 < 3-4
Segítségnyújtás	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.

Megjegyzés: n.s. = nem szignifikáns

3.2.2. Az adatok értelmezése

Eredményeink értelmében igaznak bizonyul a feltételezésünk, miszerint bizonyos megküzdési mechanizmusok használata óvodás korcsoportok között jelentősen eltér. Az egyezkedés, ellenállás, a segítségkérés a nagyobb gyermekekre jellemző, míg az érzelmi válasz, az elkerülés a kisebbekre. A segítségnyújtást és a fizikai bántalmazást alkalmazó viszonyulások esetén – melyek tulajdonképpen a társas interakciók két ellentétes pólusán helyezkednek el, mint proszociális és antiszociális viselkedésmódok – nem mutatkozott szignifikáns különbség a korcsoportok között.

Körvonalazódik számunkra, hogy a nyelvi készségeket igénybe vevő mechanizmusok, ahol akár a társal, akár a pedagógussal szükséges szóban kommunikálni, a nagyobb korcsoportokban gyakrabban kerülnek alkalmazásra. Míg a felnőttől való segítségkérés már 4–5 éves kortól jelentősen gyakoribb, addig a kortársal való konfrontációt igénylő verbális jellegű mechanizmusok csak nagycsoportban jutnak erősebben érvényre a legkisebbekhez képest. A nem konfrontáló passzív mechanizmusok alkalmazása szintén jelentősen csökken az óvodáskor végére, ezek közül az elkerülés használata már 4–5 éves korra szignifikánsan kevesebb. A proaktív magatartások száma tehát nő az életkorral már a 3–7 éves időszakban.

Az egyezkedés és az ellenállás megküzdésekről nyert eredményeinket megerősítik a magyarországi és olasz longitudinális kutatások (Zsolnai és mtsai., 2008). Mindkettőről egyöntetűen azt találták, hogy a nagyobb korcsoportra jellemzőek. A segítségkérés alkalmazása a mintánkon növekszik a kor előrehaladtával, akárcsak az olaszországi felmérésben. Magyarországi mintán a segítségkérés én-helyzetben éppen a kisebbekre volt jellemző. A társ frusztrációs helyzetében azonban a magyarországi kimutatás szerint is nő a felnőttől való segítségkérés mértéke, akárcsak a saját erdélyi mintánkon. A bántalmazást illetően nem igazolják egymást az eredmények: a két említett kutatásban ellentétes irányú ennek a mechanizmusnak a gyakorisága (a magyar gyerekeknél a bántalmazás az életkorral nő, az olaszoknál az agresszivitás a kisebb csoportokban jellemző), nálunk pedig nem szignifikánsak a különbségek. Az eltérések kulturális jelenségek vizsgálatára hívják meg a kutatót, azonban ennek nemzetközi szintje nem tárgya az írásunknak, ezért ennek kifejtésére itt nem kerül sor. A kérdésselvetésben fontos szem előtt tartanunk, hogy a magyarországi és az olaszországi kutatás mintája kevesebb esetet tartalmazott (max. 150), ill. nem ismerjük a mintavételi körülményeket,

Interperszonális megküzdési mechanizmusok óvodáskorban

eredményeiket ugyanakkor hosszmetzeti vizsgálatból nyerték, míg kutatásunknak keresztmetzeti jellege van.

4. Következtetések

Előző kutatásunk az óvodások segítségkérő, egyezkedő és segítségnyújtó magatartását magas szociális kompetenciával társította (Lazsádi, 2015), így összegzésként elmondható, hogy az óvodások leggyakrabban a számukra hatékony megküzdési mechanizmusokat alkalmazzák. Azoknak a gyermekeknek pedig, akik kevésbé jártasok ezen megküzdési formák használatában, indokolt odafigyelni ezek óvodai fejlesztésére.

Több megküzdési mechanizmus esetén jelentős különbség mutatható ki a legkisebb és a legnagyobb óvodások között. Mivel a korcsoportok közötti eltérésben az értékelők között nincs minden esetben konszenzus, nem állítható következtetésszerűen, hogy melyik évben van egy készségi típus megerősödésének időszaka – ezt talán egy longitudinális kutatás jobban szolgálná. A korcsoportok közötti különbségek azonban felhívják a figyelmünket arra, hogy létezik a megküzdési stratégiák alkalmazásának egy természetes változása az életkor előrehaladtával, amely a passzív és emóciófókuszú stratégiáktól halad a probléma-megoldásra törekvő stratégiák irányába, melyek a verbalitást és a másik egyén szempontjának a tudatosítását érvényesítik. A változás szignifikáns mértéke arra is felhívja a figyelmet, hogy az óvodáskor az interakciós készségek, képességek formálódásának egy érzékeny szakasza, ennél fogva a különböző családi, óvodai és kortárs szociális hatások nagy befolyással lehetnek a gyermekek szociális kompetenciájának alakulására, feltárásuk és elemzésük tehát szükséges.

Az adaptációs nehézségek kialakulásának megelőzése a korai életszakaszban indokolt, és két alappillérrre ajánlott építeni: a szocializációs környezet befolyásolására és az egyén problémamegoldó képességének erősítésére, mely hosszú távon biztosít erőforrást (Albert-Lőrincz, 2012). A kutatómunka következő lépéseiben a családi mikroszociális környezet háttértényezőinek a feltárására vállalkozunk annak érdekében, hogy eredményeink alapján egy differenciált prevenció programot dolgozzunk ki, illetve további kutatásokhoz és fejlesztési modellekhez szolgáltatassunk alapot.

Irodalomjegyzék

Albert-Lőrincz Enikő (2012): A gyermekek társadalmi beilleszkedési nehézségeinek háttértényezői és a közösségi megelőzés megtervezése. *Erdélyi Társadalom* 10(1), 23–37.

Ayers, T. S., Sandler, I. N., West, S. G. És Roosa, M. W. (1996): A Dispositional and Situational Assessment of Children's Coping: Testing Alternative Models of Coping. *Journal of Personality*, 64(4), 923–958.

Cole, M., Cole, S. R. (2006): *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest

Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H. és Wadsworth, M. E. (2001): Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127(1), 87–127.

D'Zurilla, T. J., Maydeu-Olivares, A. és Kant, G. L. (1998): Age and gender differences in social problem-solving ability. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 241–252.

Fabes, R. A., Eisenberg, N. (1992): Young Children's Coping with Interpersonal Anger. *Child Development*, (1), 116-128.

Gerholm, T. (2007): *Socialization of verbal and nonverbal emotive expressions in young children*. Institutionen för lingvistik, Stockholm

Izard, C., Fine, S., Schultz, D., Mostow, A., Ackerman, B., Youngstrom, E. (2001): Emotion Knowledge as a Predictor of Social Behavior and Academic Competence in Children at Risk. *Psychological Science*, 12(1), Wiley-Blackwell, New York

N. Kollár Katalin, Szabó Éva (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest

Lazarus, R. S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer, New York

Lazsádi Csilla (2015): The relation of social competence, coping mechanism and the peer-perceived popularity of preschool children. *Psychology&Psychiatry, Sociology&Healthcare, Education. Conference Proceedings. Book Series: International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts. Vol. II., STEF92 Technology Ltd., Albena, 1061-1069.*

McClelland, M. M., Acock, A. C., és Morrison, F. J. (2006). The impact of kindergarten learning-related skills on academic trajectories at the end of elementary school. *Early Childhood Research Quarterly*, 21, 471–490.

Mérei Ferenc, Binét Ágnes (2006): *Gyermeklélektan*. Medicina Kiadó, Budapest

Nagy József (2010): A személyiség kompetenciái és operációs rendszere. *Iskolakultúra*, 20.(7-8), 3–21.

Oláh Attila (2005): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény: Belső világunk megismerésének módszerei*. Trefort Kiadó, Budapest

Piaget, J. (1983): Piaget's theory. In: Mussen, P. (szerk.) *Handbook of child psychology*. Wiley, New York

Richardson, R. C. (2000): Teaching Social and Emotional Competence. *Children&Schools*, 22(4), 246.

Saarni, C. (1999): *The Development of Emotional Competence. The Guilford Series on Social and Emotional Development*. Guilford Press, New York

Sandstrom, M. J. (2004): Pitfalls of the Peer World: How Children Cope with Common Rejection Experiences. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(1), 67.

Schultz, B. L., Richardson, R. C., Barber, C. R., Wilcox, D. (2011): A Preschool Pilot Study o. *Early Childhood Education Journal*, 39(2), 143–148.

Semrud-Clikeman, M. (2007): *Social Competence in Children*. Springer, New York

Zsolnai Anikó, Kasik László és Lesznyák Márta (2008): Az agresszív és a proszociális viselkedés alakulása óvodáskorban. *Iskolakultúra*, 18(5-6.), 40–49.

Zsolnai Anikó, Lesznyák Márta, Kasik László (2007): A szociális és az érzelmi kompetencia néhány készségének fejlettsége óvodáskorban. *Magyar Pedagógia*, 107(3.), 233–270.

Szerzők

Albert-Lőrincz Enikő, PhD, egyetemi előadótanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár (Románia). E-mail: e.albert.lorincz@gmail.com

Drd. Lazsádi Csilla, egyetemi asszisztens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár (Románia). E-mail: lazsadicsilla@gmail.com

Interperszonális megküzdési mechanizmusok óvodáskorban

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a POSDRU 132400 ösztöndíj által valósult meg.